

Joó Mária

Baloldali feminizmus ma: Nancy Fraser

(Egy konferencia margójára)

A nemrég megrendezett baloldal és feminizmus konferencia¹ adta az indítékot ahhoz, hogy utánajárjak, hogyan is áll ma a baloldali feminista elmélet, filozófia. Attekintésem a gender-kutatókénál szélesebb közönséget is megcéloz, és elsősorban kérdéseket szeretnék megfontolásra, vitára ajánlani, személyes véleményem nem rejtem véka alá, de nem ennek kifejtése a célom.

A filozófiában a ‘baloldali’ jelző nem nagyon használatos, ez inkább politikai kategória. Ehelyett a ‘szocialista, marxista’ minősítést kell, keressük, a ‘baloldali’ legfeljebb az ‘új-baloldal’ formában fordul elő a politikai filozófiában, de nem a feminizmussal összekapcsolva. A tájékozódáshoz praktikus ötletnek tűnhet egy olyan folyóirat lapozgatása, mely címében is viseli a keresett szempontot, mint pl. a *New Left Review* című több évtizede létező folyóirat. Mégsem ezt választottam, hanem a személyek szerinti orientációt: ki juthat eszünkbe, aki az utóbbi évtizedekben marxista, szocialista feministának vallja magát?

Mivel egyik kedvelt mai szerzőm Nancy Fraser feminista politikai filozófus, műveivel az identitások politikájával kapcsolatban foglalkozom, nála evidens, hogy szocialista/baloldali. (Egyébként gyakran publikál a *New Left Review*-ban.) Egy másik számomra fontos szerző, Simone de Beauvoir az első baloldali feministák közé tartozik — aktualitásáról a mai poszt-szocialista helyzetben korábban már írtam (Joó 2005; 2010; 2011). Manapság a politikai filozófiában gyakrabban használják a közösségelvű (kommunitárius) vagy libertárius (szabadelvű) osztályozást.² Ebben a felosztásban is elhelyezhető a

---

¹ Lóránd Zsófia, Cserhádi Éva, Ámon Kata, Dósa Mariann gender-kutatók és aktivisták rendezték a konferenciát 2015. máj. 15-17 között. Az általam választott szempont csak egy-két előadásban került elő. Nem célom a konferencia bemutatása, értékelése, maga a téma aktuális, fontos lenne vitatkozni róla. Magam Simone de Beauvoir baloldali és liberális alapú egzisztencialista örökségéről, aktualitásáról beszéltem *A második nem* alapján.

² A saját nézőpontom explicit vállalása számomra morális-politikai és elméleti követelmény: liberális és egyben baloldali feministának vallom magam, értelmezésem szerint Beauvoir is

marxista, baloldali gondolkodás, mely a közösségelvűek közé sorolható, de ezen belül a nem-marxisták, mint Charles Taylor vagy Michael Sandel, nálunk népszerűbbek, magam is a közösségelvű identitáspolitikai vitákkal foglalkoztam (Charles Taylor nyomában a multikulturalizmus eszméjének mai értékelésével).

A szocialista (marxista eredetű) eszmékről célszerű egy igen rövid és leegyszerűsítő áttekintést adnom, hiszen ez a fogalmi apparátus mára nálunk lassan elfelejtődik, használaton kívül kerül.³

Milyen fogalmak, témák jellemzőek rá?⁴ Elsősorban a gazdasági determinizmus, vagyis az a nézet, hogy a munka, az anyagi javak termelése (produkciója) és elosztása határozza meg a nők (a társadalom egésze) helyzetét; és ezen belül a házimunkára, mint a társadalmi és biológiai újratermelés jellemzően női tevékenységére való fókuszálás. Az elnyomás, kizsákmányolás elsősorban ezen a területen történik: a klasszikus marxizmus szerint az anyag(i) javak termelésében elfoglalt helye határozza meg a tudatot, gondolkodást. Vagyis ez egy alapvetően materialista felfogás, ami a hatvanas évek újbalsoldali gondolkodói nyomán fellazult, az ideológiai, politikai szférának bizonyos önállóságot tulajdonítottak (pl. Althusser a korábbi, olasz marxista Gramsci hatása nyomán). Ez a kortárs modern marxizmus másféle forrásokból is táplálkozott (többek között a fenomenológia, dekonstrukció, pszichoanalízis, ökológiai gondolkodás) és leszámolt a dichotómiákkal, mint amilyenek az anyag-tudat, test-lélek, természet-kultúra stb. ellentétpárok. A materialista ontológiától némileg elkülöníteném a tudományfilozófiában a feminista nézőpont-elmélet (*standpoint-theory*) episztémikus privilégium fogalmának marxista alapjait (ti. ez a munkásosztály sajátja volt). Végül, társadalomfilozófiai szempontból, a szociális, jóléti állam, a demokrácia preferálása a neoliberais állam, a kapitalizmus (szabadpiaci verseny, globális tőke) kritikájával párosul. Ezeket az általános témákat Nancy Frasernél nagyrészt megtaláljuk.

A saját pozicionálásomhoz és egyben a magyar nézőpont lokalizálásához a diskurzusok térképén két geopolitikai teret érdemes elkülöníteni, pusztán analitikus szempontból: a volt szocialista országok körét, ahol az államszocializmus mintegy 50 évig fennállt, (ahol azonban nem volt feminizmus, mivel a nőkérdést eleve megoldottnak deklarálták), illetve a nyugati országok körét, ahol a baloldali feminista irányzatok (marxisták,

---

értelmezhető így. Fraser koncepciójának liberális kritikáját többek között Nanette Funk fogalmazta meg in „Contra Fraser on Neoliberalism”, *Hyppatia*. 2013. (28/1): 179-196.

³ Ez ellen a [Kettős Mére](#) blog sokat tett az elmúlt félévben.

⁴ Közkönyvtárban elérhető kézikönyv pl. Valerie Bryson *Feminist Political Thought* című 1992-ben kiadott könyve, mely a történeti, főleg 19. századi előzményeket és a mai feminista politikai irányzatokat is számba veszi (liberális, radikális, marxista-szocialista). Népszerű bevezetése, új kiadása is van az ezredfordulóról, sajnos Fraser alig említődik benne.

szocialisták) mozgalmat és elméletet is létrehoztak. Persze, létezik egy harmadik, korábban 'harmadik világbeli'-nek nevezett feminizmus(ok) is, melyet a mi magyar helyzetünk szempontjából most figyelmen kívül hagyok, hiszen hatása nálunk nemigen figyelhető meg, a nyugati feminizmussal ellentétben, melynek hatása nálunk jelentős. Zárójelben meg kell jegyezzem, hogy a marxista feminizmus népszerű a harmadik világ különböző régióiban, amire példa egy idei kötet (Mojab 2015), benne több moszlim országról író szerzővel mint Kumkum Shangari, Himani Bannerji stb. Mindazonáltal vannak szembeötlő hasonlóságok a közép/kelet-európai és a korábban a harmadik világhoz sorolt latin-amerikai átmenetek között, ha hatásról nem is beszélhetünk, ti. a demokratikus átmenet mindkét régióban autoriter rendszerek után következett (Jaquette-Wolchik 1998).⁵

A geopolitikai értelemben vett 'poszt-szocialista' szituáció elméletileg és politikailag is erősen antimarxista, antikommunista, de ugyanakkor a szocialista történeti örökség nyomokban létezik, van szocialista párt, és a társadalom többségének mentalitása erősen egyenlőségpárti, antikapitalista. Ezért nálunk a feminizmus marxista-szocialista változata nemigen számíthat népszerűségre. Talán ezért is mellőzték a konferencia szervezői ezeket a jelzőket és használták a 'baloldali' semlegesebb szót. Egészen más a nyugati világban a feminizmus és a szocialista-marxista örökség elfogadottsága: angol, amerikai, francia, német szerzők sora képviseli a szocialista feminizmust. Az utóbbi két évtizedben, amióta feminista szerzőket nálunk is kiadnak, fordítanak, mi is olvashattuk az amerikai Donna Haraway (1994), Gayle Rubin (1994) Catherine MacKinnon (2001) korábbi írásait, akik nyíltan szocialistának vallják magukat, valamint Nancy Fraser (2008; 1997) egy írását, aki újbaloldalinak vallja magát, sőt bizonyos értelemben Judith Butler is hasonlóan vélekedett a kilencvenes években (2008; 1997). Így, ezeken a magyarra fordított nyugati feministákon keresztül máris összefonódik a két geopolitikai diskurzus, de magyar recepciójuk ellentmondásos, konfliktusokkal terhelt (nem beszélve a teljes negligálásról). Ennek oka nyilván az, hogy más történeti-társadalmi örökség (a létezett szocializmus tapasztalata) talaján értelmezzük ezeket a szövegeket. Mára a globális szituáció közös, amely a szocialista rendszerek bukásával jött létre, és amelyet Nancy Fraser (1997) ebben a globális értelemben nevezett 'posztszocialistának'.⁶ A szocialista társadalmi rendszerek bukása úgy tűnt, hogy végleges leszámolást jelent a szocialista eszmék alapján felépülő társadalmi rendszer lehetőségével. Sokan

---

⁵ A szerkesztők bevezetőül egy összehasonlító elemzést írtak erről. Szalai Julia írása is a kötetben található (Szalai 1998).

⁶ A három jellemző vonás: (1.) az alternatív fejlődés víziójának hiánya; (2.) újraelosztási politika helyett elismerés-, identitáspolitiká; (3.) növekvő gazdasági liberalizmus, agresszív piacosság, globalizáció. Magyarul idézi: Joó 2005, 39.

azt gondolták a kilencvenes évek közepén, hogy egyedül a kapitalizmus maradt a világtörténelem színpadán. Azonban a helyzet azóta (a 2008-as válság után) némileg változott; és talán van remény, épp Nancy Fraser szerint is.

A geopolitikailag szűkebb értelemben vett ‘posztoszocialista’ országok feminizmushoz való ambivalens viszonyulását értelemszerűen a szocializmus tapasztalata és bukása határozza meg. Ezt többen elemezték, kívülről és belülről nézve is. A rendszerváltás (*transition*) után 10, 20 évvel kötetek sora jelent meg erről. Peggy Watson írását emelem ki, aki szerint egyszerre van jelen az antifeminizmus és a feminizmus is. Hozzáteszem azonban elemzéséhez, hogy az antifeminizmushoz a szocializmusban való csalódás is hozzájárult: ma is erős ezekben az országokban az antikommunizmus, antiszocializmus, bár ez is ambivalens jelenség. Mivel a baloldaliságról gondolkodunk, fontos szem előtt tartani, hogy az antimarxizmus együtt jár nálunk az antifeminizmussal, akár ok-okozati viszonyban is állhatnak egymással.⁷ A marxista-szocialista államrendszer nem oldotta meg teljesen a nőkérdést (csak megoldottnak deklarálta), továbbra is fennmaradtak a nemek közti egyenlőtlenségek, munkahelyen, családban, politikában egyaránt. Azonban sok mindent elért az államszocializmus a nemek egyenlősége terén! A megélt szocializmus tapasztalata alapján, belső nézőpontból született elemző kötetek tanúsága pedig a baloldali vagy szocialista eszmék pozitív valóságára hívta fel a figyelmet: a nők a társadalmi-gazdasági szférában valóban egyenlőbbek voltak, mint nyugati társnőik (a női munkavállalást segítő társadalmi intézményrendszernek köszönhetően), és ennek nyomát őrizte a rendszerváltás utáni években is egyenlőségtudatuk, noha ez *gender-blind* volt.⁸ Valójában (statisztikai adatok valósága) szerint ugyan nem voltak egyenlők, de annak tudták magukat és ez az öntudat döntőbbnek bizonyult számukra a tényleges egyenlőtlenségnél. Vagyis a marxista tézis ellentéte igazabbnak látszik: a tudat a döntő, nem az anyagi (egyenlőtlenség)!? Többek között ez a szűk értelemben vett materializmus kifogásolható a klasszikus marxizmusban, de a materializmus is manapság új értelmet nyert (Coole, Frost 2010,1-47).⁹

Mivel a kortárs diskurzusokban keresem a marxizmus/szocializmus és a feminizmus kapcsolódását, teljesen figyelmen kívül hagyom a nyolcvanas évek híres vitáját a két fél házasságának boldogtalan voltáról, mely Heidi

---

⁷ Jaquette, Wolchik 1998, 14.

⁸ Például Szalai Júlia a kilencvenes évek végén írott tanulmányaiban a nőket bizonyos értelemben a rendszerváltás nyerteseinek tartja: sok új lehetőséget kaptak (pl. vállalkozások), amivel élni is tudtak (Szalai 2000; Szalai 2003).

⁹ Az anyagiség fogalma az ökológiai kritika, bioetika, poszthumanizmus elméleteiben az utóbbi évtizedekben is megújult, de már a kritikai elmélet (Althusser) is túllépett az anyagtudat dichotómián. Az idézett kötetből számomra főleg Grosz és Kruks írásai érdekesek.

Hartmann híres írása kapcsán zajlott.¹⁰ Az egyik ma élő, talán a legjelentősebb, magát baloldalinak valló feminista filozófus Nancy Fraser. Azért is esett rá a választásom, mert ő az amerikai újbalos feminista mozgalmaknak is aktív résztvevője volt és ma is gyakran kilép az egyetemi közegből és interjúkat ad napilapoknak (*The Guardian*), miközben jelentős elméleti művek sorát hozza létre.¹¹

A 2015-ös magyar baloldal és feminizmus konferencia szervezésének az aktivista szemlélet meghatározó vonása volt. Ennek gondolatébresztő hatását tapasztalhattuk pl. abban, hogy az eltérő háttérű résztvevők létrehozta közeg mintegy válaszlehetőségeket kínált egyes felmerülő elméleti és gyakorlati problémák számára. Például egy *transgender* identitást képviselő szereplő beszámolt az álláskeresés közben megélt negatív tapasztalatairól, amely világosan mutatta, hogy nem csak identitása elismeréséért küzd, hanem az anyagi hátrányok ellen, igazságosabb újraelosztásért (munkát nehezen kap, így szegény marad, anyagi igazságtalanság éri). Ezzel máris az elismerés, újraelosztás dilemma keretébe helyeződött a baloldaliság kérdésköre, amely külön aktualitást nyert attól, hogy Axel Honneth 2015. májusi budapesti látogatása éppen a konferencia idejére esett. Ő az a nemzetközileg ismert filozófus, akinek neve az elismerés hegeliánus filozófiai tradícióját képviselte egy vitában, amelyben Fraser az újbalos (szocialista) tradíciót az újraelosztás központba állításával.¹² Mindketten a frankfurti iskola (*critical theory*) mai örökösei, melynek előző nemzedéke, főleg Habermas még nemi vakságban szenvedett, melyet Fraser egy korai írásában már elemzett.¹³ Herbert Marcuse azonban, aki a Habermasnál idősebb generációhoz tartozott, élete végén, a hetvenes években már foglalkozott a feminizmussal!¹⁴

Ez a kettejük közötti vita nagy visszhangra talált a kilencvenes évek végén, a kétezres évek elején pedig külön kötetben jelent meg *From Redistribution to Recognition. A Politico-Philosophical Exchange* címmel. Úgy tűnik számomra, hogy Honneth gondolkodásának fejlődésére is nagy hatást

¹⁰ A vitáról, benne Hartmann cikkével: *Women and Revolution. A Discussion of the Unhappy Marriage of Marxism and Feminism*. ed. Lydia Sargent. Montreal: Black Rose Books, 1981. Nem értettek egyet a címben szereplő tézissel többek között Iris Marion Young és Sandra Harding.

¹¹ A *Kettősmérve* című internetes blog szerzője B. Simon Krisztián nemrég [interjút](#) készített vele. Ő ugyanitt korábban is foglalkozott a baloldal és a feminizmus viszonyával egy Chantal Mouffe-interjúban.

¹² Mostanában jelent meg Honneth vonatkozó 1992-es művének magyar fordítása, *Harc az elismerésért: A társadalmi konfliktusok morális grammatikája* címen, Weiss János fordításában (Budapest: L'Harmattan, 2013). A koncepciót elemezte Weiss János *Az elismerés elmélete* című könyvében (Budapest: Áron, 2004, 42 ff). Ő szerkesztette Honneth írásainak egy korábbi válogatását *Elismerés és megvetés* címmel (Pécs: Jelenkor: 1997).

¹³ „What is Critical about Critical Theory? Habermas and Gender” újra kiadva in Fraser 2013.

¹⁴ Marcuse és a feminizmus kapcsolatáról ld. Joó 2013, 352-358.

gyakorolt a vita.¹⁵ Az utóbbi évtized során egy új igazságosság-fogalom kidolgozására inspirálhatta, amelyről budapesti előadásában is beszélt. Fraser értelmezése szerint az utóbbi évtizedek világszerte az identitások politikájáról szóltak, a különbségek elismeréséről: nemi, faji, szexuális, geopolitikai diszkriminációról, az ellenük való kulturális-politikai harcról. E mögött háttérbe szorult a gazdasági igazságtalanság elleni harc, a javak társadalmi méretű igazságosabb újraelosztásának célja. Ezért, elsősorban az USA-ra alapozva, Fraser megkülönbözteti az ún. kulturális feminizmust a politikaitól. Ezt a megkülönböztetést nálunk is többen átvették, konferenciákon egyes gender-kutatók evidenciaként használják, pedig érvényessége még az USA-ban is vitatott. A megkülönböztetés, véleményem szerint, nálunk irreleváns, hiszen nincsenek élesen elkülönülő feminista politikák — amit előnyösnek tartok — sőt az akadémiai és aktivista feministák is együttműködnek, ha nem importáljuk az amerikai feministák ezen megosztottságait. Az inspiráló együttműködésre a konferencia jó példát adott!

Fraser könyvei, a vele való viták alkalmasnak tűnnek arra, hogy a mai politikai filozófia kontextusában gondolkodjunk a nemek viszonyában is a társadalmi igazságosságról, az elismerésért és a javak újraelosztásáért való szimbolikus-kulturális és egyben politikai harcról. Az ő vitapartnerei között Axel Honnethen kívül Judith Butler, Richard Rorty, Iris M. Young szerepelnek, és ő mindig újból felveszi a kesztyűt, reagál a kritikákra (Fraser 2008). A legutóbbi könyve, *Fortunes of Feminism: From State-managed Capitalism to Neoliberal Crisis* (2013) különösen alkalmas arra, hogy megismerkedjünk fő gondolataival, mert összegyűjti benne az utóbbi 30 év fontos cikkeit. Egy vele készült interjú és egy saját újságcikke *The Guardian*-ben pedig bevezetésül szolgálhat a 2010-es évek elmélet-politikai helyzetéhez (t.i. az elméleti vita, elemzés nem ebbe az írásba tartozik).

A feminizmus a kapitalizmus szolgálólányává lett!¹⁶

Ez a *Guardian*-cikk provokatív címe. Hogyan történhetett ez meg es hogyan lehet változtatni a helyzeten? A feminizmus eredetileg mint baloldali, marxista gyökerű mozgalom a nők elnyomásának eltörléséért, felszabadításukért, egy számukra is igazságosabb, egyenlőbb társadalomért harcolt. A történelmi múlt (közeli és távoli múlt) eltűnőben van. A feminizmus első és második korszaka,

¹⁵ Inkább Honneth szempontjából elemezte kettőjük vitáját Weiss János *„Az elismerés elmélete* című könyvében (Budapest: Áron Kiadó, 2004), de Fraser akkori koncepciójáról is szövegghű ismertetést ad i.m. 163-215.

¹⁶ [„How feminism became the handmaiden of capitalism and how to reclaim it?”](#) *The Guardian*, Oct. 14, 2013.

de még a hetvenes évek újbaloldali mozgalmi is eltűntek már, amelyeknek Fraser is résztvevője volt az USA-ban.

A neoliberalizmus megerősödött a kapitalizmus újabb történelmi győzelme után, amit a szocialista rendszerek világméretű összeomlása jelentett a kilencvenes évek elején. Erről a fordulatról írta Fraser *Justice Interruptus: Reflections on the "Postsocialist" Condition* című könyvét, amelynek része „Az újraelosztástól az elismerésig? Az igazságosság dilemmái a poszt-szocializmus korában” című, alapvető jelentőségűnek bizonyult írás (Fraser 1997; 2008).

Ebben a helyzetben vált a feminizmusból a kapitalizmus szolgálólánya. Röviden összefoglalom, hogy Fraser mit ért ezen, előrebocsátva, hogy a szocializmus világméretű veresége óta új fordulatot eredményezett a 2008-as válság, mely megtörte a szabadverseny, a tőkepiacok regulatív erejébe vetett hitet, és ezáltal, Fraser szerint, új esélyt teremtett a szocialista és feminista eszméknek. A kapitalizmus átalakult állami irányítású, jóléti szolgáltatásokat nyújtó formájából azokat szűkítő, az egyénre áthárító, neoliberais formájává, miközben globalizálódott, és ezen a szinten a tőke szempontjából szervezetlenné vált. Ehhez a liberális-individualista szcenárióhoz hozzájárult, Fraser szerint, a feminizmus is — szolgálólányként részt vett benne.

Három pontot sorol fel. Először is, a családi jövedelem feminista kritikájával (erről maga Fraser írt) támogatták a nők munkavállalását, mely többnyire alacsony jövedelmű szektorokban, bizonytalan alkalmazási feltételek mellett történt, így nőtt a nők munka terhe (dupla, tripla műszak) és nőtt a női szegénység is. Ezt a női munkaformát a modern kapitalizmus 'selyemkendőbe burkolta' vagyis a női vállalkozások növekedését ünnepelte benne, együtt a feministákkal (női mikrokreditek). Másodsorban, a neoliberalizmus feminista támogatásának újabb formáját eredményezte a szerinte feminista identitáspolitikává alakuló jelszó, „ami személyes, az politikai is.” Ez a nemi identításra, annak elismerésére helyezte a hangsúlyt, így az igazságosabb újraelosztásért való politikai küzdelmet háttérbe szorította a kulturális elismerésért való harc. Ez Fraser egyik fő gondolata, Axel Honneth-tel való vitájának tárgya — később még szó lesz róla. Végül, a harmadik ponton is jól jött a feminista támogatás a neoliberais államnak, amikor az mikrokreditet bocsátott rendelkezésére a főleg női kisvállalkozói rétegnek, de eközben egyre inkább kivonult a korábbi állami szociális intézmények támogatásából. Főleg a déli országok szegény női rétegei örültek ezeknek a vállalkozói hiteleknek és ezért talált ez feminista támogatásra. De ez egyben a neoliberais individualizmus malmára hajtotta a vizet. A 2010-es évekre azonban nyilvánvalóvá vált a neoliberais gazdaságpolitika veszélye, ami felébresztheti újra a társadalmi szolidaritás iránti igényt és esélyt ad az alapvető feminista törekvéseknek, a szolgálólányi szerep felmondásának! A

konkrét javaslatok sem hiányoznak a fenti három területre konkretizálva (ezeket nem részletezem, relevanciájuk a magyar helyzetben kétes).

Az elismerés- avagy identitáspolitika¹⁷ Nyugaton más elnyomott, lenézett identitások (melegek, feketék, stb.) évtizedes mozgalmi múltta visszatekintő harca, annak problémáival, tanulságaival. Ezért gyakran elhangzó jelszó a „túl kell lépni az identitáspolitikán.” Nálunk nincs ilyen múltja sem a feminizmusnak mint női identitáspolitikának, sem más kisebbségi identitások elismeréséért való mozgalomnak (zsidóság, melegek, romák). Ezek éppen csak megjelentek a nyilvánosság terében, és nem kevés ellenérzést váltanak ki a többségből. Ezért nem releváns az ezen való túllépés jelszava, sőt az elismerés, elfogadás még elérendő célként jelenik meg. Az a Fraser által kiemelt tévút, hogy ezáltal (az identitáspolitikák révén) háttérbe került az igazságosság a társadalmi javak újraelosztásával megvalósítandó szocialista követelménye, nálunk nem látszik fenyegetőnek, van mit remélni az identitáspolitikai törekvésektől, bár eddig nem voltak sikeresek. Az újraelosztás szocialista célja elvileg népszerű lehetne, hiszen a fokozódó anyagi különbségek a gazdagok javára, a 'kapitalizmus vastörvénye' inkább ellenszenvet vált ki a szocialista egyenlőséghez szokott többségi társadalomból. Talán éppen ezért gyanúsak az egyes csoportokat, nőket kiemelten támogató identitáspolitikai célok? (A gender mainstreaming európai irányelvének sajátos fogadtatása mutatja.)

Az egyéni vállalkozás, siker, verseny kapitalista, liberális éthosza is jelen van, működik a gazdaságban (egyelőre még, a növekvő állami beavatkozás ellenére), és ez láttatja a nők sikerét is egyéni feladatnak, egyéni teljesítménynek. Úgy vélem, az individualista szemléleten túl valamiféle közösségelvű feminista női identitáspolitikára szükség lenne (pl. kvótákra) nálunk — nem látszanak annyira a veszélyei és konfliktusai, melyekre Fraser cikke hívja fel a figyelmet, de éppen ezért érdemes megszívlelni a tanulságokat.

Judith Butler Fraserhez kapcsolódó kritikai gondolatait azért érdemes kiemelni, mert két évtizeddel korábban az USA-ban a markáns identitáspolitikai törekvések, meleg mozgalmak képviselőjeként pozícionálódott, miközben a posztmodern dekonstruktivista filozófia szimbolikus voltát is megjelenítette némileg ezoterikus, nehezen érthető szövegeivel. Butler visszautasítja, hogy „csupán kulturális” elismerést akarnának a különféle queer, meleg, női mozgalmak és azt a Fraser-féle helyzetértelmezést is, mely szerint az amerikai baloldali mozgalmak egy

---

¹⁷ A két fogalom nehezen elkülöníthető, a Fraserrel vitatkozó felek egyiket vagy másikat preferálják. A magyar kontextusra pl. Szalai Júlia (2003) használja az identitáspolitika kifejezést, de a közgondolkodásban nemigen honosodott meg, inkább a 'kisebbségi politikák' kifejezés használatos. Magam a progresszív (feminista) identitáspolitikát tekintem valódi identitáspolitikának és a konzervatív nőpolitikára nem alkalmazom.

kulturális és egy materialista (társadalmi-politikai-gazdasági) kérdésekkel foglalkozó szárnyra váltak szét, mely utóbbi az eredeti marxista felfogást vinné tovább, szemben a posztmodern hatásokat mutató, diskurzusokban és kulturális identitásokban gondolkodó frakcióval (Butler 2008). Szerinte a megbontott baloldali egység vádja és helyreállításának igénye munkál Fraser értelmezése mélyén, mely nem előfeltétele a feminista politikai cselekvésnek (Butler 2006).

Butler politikai állásfoglalása a baloldal mellett egyértelmű, de visszautasítja a régimódi marxista anyag-tudat, a kultúra mint 'csupán' felépítmény dichotómiát és ebben Althusserre hivatkozik, meg a kulturális materialistákra (Raymond Williams, Stuart Hall, Spivak), akik szintén a kettő szétválaszthatatlanságát vallják. Az egységes baloldal ideálja azért is veszélyes, mivel a konzervatív politika szintén azzal utasítja vissza a melegek céljainak elismerését, hogy csak rétegérdeket képviselnek, partikuláris szempontokat (rétegidentitást) az univerzális célok helyett. Az egység vagy általános érvényesség (univerzalizmus) igénye nevében a női érdekek megfogalmazása ellen is gyakran hangzanak el kifogások, vádak: a posztmodern és a feminizmus „bűnei” gyakran összemosódnak, mindketten bűnbakként szerepelnek a racionalizmus és univerzalizmus hívei szemében.¹⁸ A vitát tükrözi Butler, Laclau és Žižek 2000-ben könyv alakban is megjelent párbeszéde (Butler 2000).¹⁹ Egyetértek Butlerral, hogy Frasernek nincs teljesen igaza abban, hogy szembe állítja a kulturális és a politikai baloldalt és feminizmust, ahogy Fraser vitapartnerei többsége is ezen a nézeten van (pl. Rorty, Young a kötetben) (Fraser 2008).

Még röviden Iris M. Youngról szeretnék szólni, mert ő is baloldali feminista filozófus, és kritikusan reagált Fraser alapvetően dichotóm koncepciójára. Young is kritizálta a liberális elméleteket közösséggelví szempontból, azaz a csoporthoz való tartozás szempontjából. Pár éve online olvasható magyarul Young cikke, mely talán időben megelőzte Fraserét, s benne tőle független, saját koncepciót alakított ki (Young 1997). Az alapvető jelentőségű, hiszen az elosztás anyagi igazságtalanságai (ti. kizsákmányolás) mellett olyan nehezebben megragadható szempontokra hívta fel a figyelmünket (Young 1990, 39-66), mint a marginalizáció, a társadalmi jelentéktelenség (*powerlessness*), kulturális imperializmus, és az erőszaktól való

¹⁸Magyar kontextusban ezt a vádat egészében a feminizmus nyakába varrta az *ÉS* egy 2009-ben megjelent számában Fuchs Anna Lidia. „Feminista félelem a szabadságtól” LIII.évf. 22. 2009. máj. 29. Vö. erre válaszként Joó Mária: „A feminizmus mint a posztmodern bűnbakja” *ÉS*, LIII. 24., 2009. jún. 12.

¹⁹ Žižek a rá jellemző szellemességgel fején találta a szöveget írása címében „Class Struggle or Postmodernism? Yes, Please!”, vagyis visszautasítja a kettő közti választás lehetőségét, hiszen mindkettőre szükség van (Butler 2000). Még a dilemmáról vö. Steven Seidman & Linda Nicholson (szerk). *Social Postmodernism. Beyond Identity Politics*. New York: Cambridge, 1995.

fenyegetettség, melyek mind bizonyos csoportok tagjait érintik identitásuk alapján. E hátrány (*misrecognition*) alapvetően az elnyomás fajtáinak strukturális jellegéből adódik, melyek rendszerszerűek és ritkán szándékosak vagy köthetők egyértelműen alanyokhoz (a foucault-i hatalomfelfogás értelmében). Young alapvetően Fraser dichotóm szemléletét kritizálta, az újraelosztás és elismerés szétválasztását, és az általa kidolgozott öt kategóriát alkalmasabbnak tartja a komplex jelenség megragadására (Young 2008; 1997b). Kritikája nem maradt hatás nélkül, Fraser továbbgondolta az elismerés fogalmát, ahogy ezt a vitázó kötetben olvashatjuk is (Fraser 2008, 107-112).

A viták, kérdések, vélemények rövid áttekintése után összegzem a saját nézetemet, mely már talán kirajzolódott az eddigiekben is. A közösséggel való identitáspolitikák mellett vagyok, és mivel a nők tekintetében (is) a mai marxista, szocialista, újbalos politika ezt célul tűzte ki, szimpatizálok törekvéseikkel. Ugyanakkor a liberális eszmék is nélkülözhetetlenek, mert az egyéni felelősség, cselekvés éthoszáat képviselik egy autoriter, szocialistának nevezett rendszerben szocializálódott közegben. Mindezeket az eszméket, célokat a magyar posztoszocialista helyzetre alkalmazva vita tárgyává kell tennünk.

Végül azzal zárom ezt az áttekintést, hogy miért olyan fontos az elismerés (identitáspolitika) és újraelosztás (szocialista-marxista-baloldali) politikájának dilemmája, amelynek mélyebb feltárására itt most nem vállalkoztam. Ez ugyanis visszavezet bennünket a feminizmus alapdilemmájához. Amennyiben elismerünk eddig hátrányosan megkülönböztetett csoportokat, identitásukban megerősítjük őket (mint nőket, feketéket, romákat, melegeket), amennyiben társadalmilag igazságosabb újraelosztásért harcolunk, akkor e csoportok felszámolásáért, identitásuk társadalmi átalakításáért is küzdünk. Fraser a megerősítő (affirmatív) és átalakító (transzformatív) elismerés konfliktusát elemezte az újraelosztással kombinálva (Fraser 2008, 358kk). Ezek egymásnak ellentmondó törekvések, de mindkét cél fontos, vagyis egy igazi paradoxonba ütközünk, amely a feminizmust a kezdetektől kísérte és más hátrányosan megkülönböztetett csoportokat is. A paradoxon megfogalmazását Joan W. Scott-tól idézem saját fordításomban:

A feminizmus a nők politikai kizárása elleni tiltakozás volt, célja a nemi különbség (*sexual difference*) megszüntetése a politikában, de ezt a célkitűzést a „nők” nevében kellett megfogalmazza (amelyet a nemi különbség diskurzusa hozott létre). Amennyiben a feminizmus a „nőkért” cselekedett, ezáltal létrehozta a nemi különbséget, amelynek felszámolása ellen küzdött. Ez a paradoxon — az arra irányuló szükséglet, hogy elfogadja és egyben visszautasítsa a nemi különbséget — konstitutív része a feminizmusnak, mint mozgalomnak annak hosszú története során. (Scott 1996, 3-4)

Végül pedig csak utalni szeretnék a magyar helyzetet szociológiai szempontból elemző Szalai Júlia egyik kiváló cikkére (2003), mely jó 10 évvel korábban keletkezett, és így a legújabb fejleményekkel még nem számolhatott, de már jelezte két identitáspolitikai törekvés (a női és a roma) divergenciáját.²⁰ Akkor a női identitáspolitika sikeresebbnek látszott. Talán ezért is fordult a következőkben a kutató figyelme a roma identitáspolitikák felé. Ma mintha a roma kisebbségpolitika kerülne előtérbe és a női háttérbe, de sikeresnek egyik sem mondható, viszonyuk is tisztázatlan. A konferencia egyik roma női résztvevője megjegyzése a két identitás még fel sem ismert (tematizálatlan) konfliktusáról árulkodott: mint roma aktivista elismerésre számíthat (a roma identitás társadalmi elismertsége átalakításáért küzd,²¹ de nőként a romák között (és otthon) nem sok szava lehet, és ez éppen romasága miatt szerinte így is van rendjén.

Felhasznált irodalom

- Butler, Judith. 1997. „Esetleges alapok: a feminizmus és a ‘posztmodern’ kérdés.” Ford. Örlósy Dorottya. *Thalassa* (8/1): 11-32.
- Butler, Judith, Ernest Laclau & Slavoj Žižek. 2000. *Contingency, Hegemony, Universality. Contemporary Dialogues on the Left*. London: Verso.
- Butler, Judith. 2006. *Problémás nem. Feminizmus és az identitás felforgatása*. Ford. Berán Eszter, Vándor Judit. Budapest: Balassi.
- Butler, Judith. 2008. „Merely Cultural?” In Nancy Fraser. *Adding Insult to Injury. Nancy Fraser Debates her Critics*. London: Verso, 42-56. Első megjelenés in *Social Text* 1997 (15): 265-277.
- Coole, Diana & Samantha Frost (eds). 2010. *New Materialisms. Ontology, Agency and Politics*. Durham: Duke University Press.
- Fraser, Nancy. 1997. „From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a ‘Postsocialist’ Age.” In *Justice Interruptus. Critical Reflections on the „Postsocialist” Condition*. New York: Routledge, 11-41. A fejezet

²⁰ A cikk az angol nyelvű közegben természetesként használja az ‘identity politics’ terminust, sejtésem szerint a magyar nyelvű szakirodalomban inkább a ‘kisebbségi politika’ (romák) szerepel. Tehát csak szóhasználatbeli eltérés van, a politikai cél (elismerés, igazságosabb újraelosztás) azonos, de maga az identitások (roma, nő) mibenléte nálunk kevésbé tematizált.

²¹ Az újraelosztás identitást átalakító, vagyis transzformatív politika Fraser kategóriáiban (2008, 1997), melyet romasága vonatkozásában elfogad, míg nőként ezt nem fogadja el, amennyiben megerősíti a romaságon belüli tradicionális, női, alávett szerepet (affirmatív politika). Az identitások viszonyát (kereszteződésüket, átfedésüket, feszültségüket) az interszekcionalitás fogalma ragadja meg.

- magyar fordítása In Kende Anna & Vajda Róza (szerk). 2008, 337-388.
- Fraser, Nancy & Axel Honneth (eds). 2003. *Redistribution or Recognition. A Politico-Philosophical Exchange*. London: Verso.
- Fraser, Nancy. 2003. (1997) „Social Justice in the Age of Identity Politics: Redistribution, Recognition and Participation.” In Nancy Fraser & Axel Honneth (eds). *Redistribution or Recognition. A Politico-Philosophical Exchange*. London: Verso, 7-110.
- Fraser, Nancy. 2008. „Az újraelosztástól az elismerésig? Az igazságosság dilemmái a poszt-szocializmus korában.” In Kende Anna & Vajda Róza (szerk). *Rasszizmus a tudományban*. Budapest: Napvilág. 337-388.
- Fraser, Nancy. 2008. *Adding Insult to Injury. Nancy Fraser Debates her Critics*. Kevin Olson (szerk). London: Verso.
- Fraser, Nancy. 2013. *Fortunes of Feminism. From State-managed Capitalism to Neoliberal State*. London: Verso.
- Hadas Miklós (szerk). 1994. *Férfiuralom? Írások nőkről, férfiakeről, feminizmusról*. Budapest: Replika Kör.
- Haraway, Donna. 1994. „A szituációba ágyazott tudás.” In Hadas Miklós (szerk). *Férfiuralom? Írások nőkről, férfiakeről, feminizmusról*. Budapest: Replika kör, 121-142.
- Jaquette, Jane & Sharon Wolchik (szerk). 1998. *Women and Democracy. Latin America and Central and Eastern Europe*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Joó Mária. 2005. „Simone de Beauvoir és a posztszocialista helyzet.” In Palasik Mária & Sipos Balázs (szerk). *Házastárs? munkatárs? vetélytárs? A női szerepek változása a 20. században Magyarországon*. Budapest: Napvilág, 39-57.
- Joó Mária. 2010. „Nach der Befreiung der Frau? Beauvoir in der Post-sozialistischer Situation.” In Bung Weiershausen (Hg). *Simone de Beauvoir zwischen Theorie und Erzählung. Querelles*. Jahrbuch für Frauen- und Geschlechterforschung. Göttingen: Wallstein, 182-199.
- Joó Mária. 2011. [„The Second Sex in Hungary. Simone de Beauvoir in the \(Post\)-Socialist Condition.”](#) *AHEA (American Hungarian Educators Association) Online*. Vol. 4.
- Kende Anna & Vajda Róza (szerk). 2008. *Rasszizmus a tudományban*. Budapest: Napvilág.

- MacKinnon, Catherine. 2001. *A feminizmus változásai*. Ford. Borsodi Gyöngyi. Budapest: Pont Kiadó.
- Mojab, Shahrzad (ed). 2015. *Marxism and Feminism*. London: Zed Books.
- Rubin, Gayle. 1994. „Nők forgalomban.” In Hadas Miklós (szerk). *Férfiuralom? Írások nőkről, férfiakról, feminizmusról*. Budapest: Replika Kör, 63-98.
- Scott, Joan Wallach. 1996. *Only Paradoxes to Offer: French Feminism and the Rights of Man*. Cambridge: CUP.
- Szalai, Júlia. 1998. „Women and Democratization. Some Notes on Recent Changes in Hungary.” In Jaquette, Jane & Sharon Sharon (eds) *Women and Democracy. Latin America and Central and Eastern Europe*. Baltimore: John Hopkins University Press, 185-203.
- Szalai, Júlia. 2003. „Conflicting struggles for Recognition. Clashing interests of gender/ethnicity.” In Barbara Hobson (ed). *Recognition Struggles and Social Movements. On tested Identities, Agency and Power*. Cambridge: Cambridge University Press, 188-215.
- Taylor, Charles. 1997. „Az elismerés politikája.” Ford. John Éva. In Feischmidt Margit (szerk). *Multikulturalizmus*. Budapest: Osiris, 124-153.
- Young, Iris Marion 1990. „Five Faces of Oppression.” in: *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press, 39-66. Magyarul: [„Az elnyomás öt arca.”](#) Ford. Harasztosi Péter, Kacsuk Zoltán. In Csillag Márton et al (szerk) *Perspektívák egy tágra zárt társadalomban*. Budapest: BKÁE Társadalomelméleti Kollégium, 2001, 11-32.
- Watson, Peggy. 1997. „(Anti)feminism after Communism.” In Juliet Mitchell & Ann Oakley (eds) *Who is Afraid of Feminism? Seeing through the Backlash*. London: Penguin, 144-162.